

Благодійна діяльність родини Терещенків у Глухові

Велич кожного міста вимірюється не географічним розташуванням і кількістю населення, а тією роллю, яке воно відіграло в історії свого народу. На карті світу Глухів – маленька крапка; за сучасною класифікацією належить до категорії малих міст. Але саме тут у XVIII ст. на теренах Гетьманщини відбувалися найважливіші події українського державотворення.

6 листопада 1708 р. Глухів став столицею Лівобережної України – гетьманської держави. Цей статус він мав до адміністративної реформи 1781 р., за якою в тодішній Малоросії вводились загальноімперські форми управління та судочинства.

Катастрофічною для міста стала пожежа 7 серпня 1784 р., яка знищила всю дерев'яну забудову та пошкодила муровану. Головні будівлі після цього не відновлювалися, а втрата архітектурних домінант супроводжувалася зламом історично сформованої розпланувальної мережі. Далі впродовж півстоліття спокійний уклад Глухова відрізнявся від життя в інших рядових повітових містечках Новгород-Сіверського намісництва хіба що більш активною хлібною торгівлею на Лівобережжі.

Завдяки новій буржуазній еліті на зміну провінційному занепаду прийшло бурхливе відродження міста середини XIX ст. Основний внесок у його благоустрій, розвиток освіти й культури внесла родина відомих українських цукрозаводчиків і меценатів Терещенків. Глухів із архаїчним плануванням і одноповерховою дерев'яною забудовою змінив своє архітектурне обличчя та прикрасився комплексом мурованих споруд цивільного призначення.

Життєпис Терещенків, які зробили вагомий внесок у розвиток передової на той час цукрової промисловості, а як меценати – сприяли розвиткові освіти, науки, культури, мистецтва на рідній землі та за її межами; донедавна був огорнутий деякою таємничістю. Серед авторів публікацій у періодичних виданнях, присвячених підприємницькій і добродійній діяльності цієї династії, слід виділити М. Кальницького, М. Факторовича, П. Ходоса, І. Павловської, І. Лісниченко. Велику увагу питанню виявлення, дослідження і наукової фіксації пам'яток архітектури й містобудування Лівобережної України, у т.ч. й збудованих коштом Терещенків у Глухові, приділив у своїй монографії кандидат архітектури В. Вечерський [1]. Найбільш вичерпно історію та генеалогічні зв'язки семи поколінь Терещенків протягом двох століть простежив історик В. Ковалинський [2].

Не можна категорично стверджувати, що проблема благодійництва родини у соціальній сфері пройшла поза увагу дослідників, але на даному етапі вона потребує поглибленого вивчення, що й обумовило звернутися автора даного дослідження до зазначеної проблематики. В коло наукового дослідження потрапили документи, що відклалися у фондах Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ф. 830), зокрема ті, що стосуються громадської, освітньої, виховної діяльності закладів, збудованих і заснованих Терещенками у Глухові.

Відомо, що основа фінансової могутності династії була закладена Артемієм Яковичем Терещенком, який, одружившись із Єфросинією Григорівною Стеслявською, на

початку XIX ст. переселився до Глухова і зайнявся дрібною торгівлею. Тут народилося четверо його дітей: сини Нікола, Федір, Семен та донька Маріамна. У другій половині XIX ст. Артемій і його старші сини Нікола та Федір заснували у місті кілька філантропічних закладів, які за практикою тих років дістали назви на честь своїх фундаторів. Згодом естафету меценатства у Глухові підхопили діти Ніколи Терещенка – Олександр і Ольга, а також син Федора Терещенка – Федір. Імператорський указ від 12 березня 1870 р. жалував А.Я. Терещенку – а відтак і його трьом синам – потомственне дворянство не за статки, а за особливі заслуги у справі доброчинності [3].

Першою спробою меценатства А.Я. Терещенка стало будівництво у Глухові будинку присутніх місць на підмурках знищеної у полум'ї пожежі 1784 р. Другої малоросійської колегії. Разом зі своїм діловим партнером і батьком дружини старшого сина Ніколи купцем 3-ї гільдії Г.О. Біловським, Артемій Якович звернувся до Головного управління шляхів сполучення та публічних будинків із пропозицією надати кошти на зведення кам'яного адміністративного будинку зі службами та передати його урядові. Будівництво було завершене в 1856 р. За рішенням комісії масивний одноповерховий будинок із куполоподібним входом до нього визнали зведеним у відповідності до затвердженого проекту й прийняли за описом у підпорядкування глухівського городничого [4]. В 1912–1913 роках місцева влада, перевикориставши окремі конструкції присутніх місць, звела тут двоповерхову муровану будівлю з двох корпусів для розміщення служб повітового земства й міської думи.

Наступним благодійним кроком А.Я. Терещенка стало заснування ним у 1871 р. притулку для дітей бідноти і сиріт. Батькову справу підхопив Нікола Артемійович, який у 1872 р., будучи вже міським головою Глухова, збудував для притулку кам'яне двоповерхове приміщення. Згодом поруч з'явилися кам'яний одноповерховий флігель з банею та пральнею, надвірні будівлі тощо.

Зі звіту притулку за 1912 р. дізнаємося, що виховна та господарська діяльність здійснювалася в ньому під керівництвом Комітету, очолюваного Федором Федоровичем Терещенком. До складу Комітету входило ще 5 осіб: Надія Володимирівна та Костянтин Семенович Терещенки, Порфирій Михайлович Малченко, Володимир Михайлович Амосов і Василь Максимович Козир. У віданні П.М. Малченка були адміністративні і господарські питання, В.М. Козир відповідав за стан виховної роботи. Штат службовців притулку складався з 8 чоловік: наглядців (О.Я. Рак, І.І. Рибалко, А.У. Пачевич), канцеляриста (О.І. Домбровський), учителя музики (М.І. Собченко), економки (М.П. Преторіус) і пралі (К. Сальнева). На початку 1912 р. в притулку перебувало 73 хлопчика та 15 дівчаток; упродовж року вибуло відповідно 16 і 5 дітей; стільки ж дітей прибуло. Вік вихованців коливався від 8 до 18 років, при чому найчисельнішою була група від 10 до 16 років. Здебільшого діти належали до міщанського та козацько-селянського стану. Щороку на їх утримання Терещенки витрачали близько 15 тис. руб. До цієї суми входили видатки на їжу й одяг вихованців, виплату жалування службовцям, придбання навчальних посібників і музичних інструментів [5].

Усі дівчатка, що знаходилися на утриманні в притулку, навчалися у Глухівському початковому жіночому училищі. У вільний від занять час, після приготування уроків на наступний день, вони займалися рукоділлям, старші за віком – працювали в пральні. Всі ж хлопчики навчалися в Міському трикласному училищі ім. Ф. Терещенка.

Воно було відкрите 15 серпня 1891 р. спочатку як приватне парафіяльне, а 31 серпня 1892 р. перетворене на, власне, міське трикласне. Засновником училища став Федір Артемійович Терещенко, який пожертвував на цю справу двоповерховий кам'яний будинок і капітал, який забезпечував відсотками утримання училища. Спочатку внесена сума становила 72 тис. руб., а в 1894 р. була збільшена ще на 39,8 тис. руб. Після смерті фундатора його справу продовжив Нікола Артемійович. Новий попечитель у 1896 р. додав ще 5 тис. руб., а попередній капітал обернув у 4 % ренту, збільшивши таким чином його до 121,5 тис. руб. Естафету батька продовжив його другий син Олександр, пожертвувавши додатково ще 10 тис. руб.

Керівництво училища здійснювала Попечительська рада на підставі Положення про Глухівське міське трикласне училище ім. Ф. Терещенка. Питання навчально-виховного процесу розглядала Педагогічна рада. Господарська діяльність знаходилась у віданні Попечительської ради. Навчання проходило у трьох класах, кожний із яких складався з двох відділень. Пізніше при училищі були відкриті дворічні педагогічні курси. У Положенні зазначалося, що “училище имеет целью доставление обучающимся в нём бесплатного начального умственного и религиозно-нравственного воспитания” [6].

Переважне право на вступ до училища мали вихованці розташованого поруч сирітського притулку, а на вільні місця приймалися сторонні особи. Для здійснення навчально-виховного процесу були створені всі необхідні умови: 7 класних кімнат, учительська, зал, шинельна; будинок опалювався 18 печами, освітлювався гасовими лампами, мав витяжні труби. Педагогічна бібліотека налічувала 1296 томів спеціальної літератури, в користуванні учнів знаходилось 966 примірників навчальних посібників і художньої літератури, яка щорічно поповнювалася коштом меценатів.

Педагогічний колектив училища складався з 10 осіб. Відомо, що з 23 жовтня 1911 р. почесним попечителем училища був Федір Федорович Терещенко, його заступником – П.М. Малченко. Учитель-інспектор В.М. Козир, який одночасно став завідувачем училища і педагогічних курсів, працював на цій посаді з 1909 р. Законовчителем був священник М.М. Самбурський. Серед шести інших учителів своїм творчим підходом до справи помітно виділявся В.А. Мохов.

Усі співробітники училища мали високий рівень освіти. Інспектор і штатні учителі закінчили курс навчання в Глухівському учительському інституті, законовчитель був вихованцем Чернігівської духовної семінарії, учитель мистецтва закінчив Петербурзьку академію мистецтв, учитель гімнастики – Чугуївське юнкерське училище. Утримання одного учителя в середньому обходилося Терещенкам у 540 руб. на рік, при цьому 350 крб. складало жалування, решту – видатки на харчі.

На початку 1913 р. в училищі навчалось 229 учнів, 214 із яких належали до православного віросповідання (за «Положенням» кількість вихованців інших релігійних конфесій не могла перевищувати 15 % від їх загальної чисельності). За суспільним станом – це були діти селян, міщан, козаків, почесних громадян або купців, потомствених дворян, духовенства, чиновників, іноземців (кількістю відповідно 106, 76, 21, 14, 6, 4, 1, 1).

В училищі учні отримували знання з арифметики, геометрії, фізики, географії, церковнослов'янської мови, займалися гімнастикою, кресленням, малюванням.

Щорічний аналіз діяльності училища й поточні проблемні питання навчально-виховного процесу обговорювалися на Педагогічній і Попечительській радах. Упро-

Колишній притулок для дітей-сиріт,
заснований А.Я. Терещенком у 1871 р.

Будинок колишнього трикласного міського училища
ім. Ф.А. Терещенка (1891 р.)

Колишня жіноча гімназія,
збудована коштом М.А. Терещенка (1896 р.)

довж 1912 р. було проведено відповідно 50 і 9 засідань, на одному з яких було вирішено, крім існуючих дисциплін, запровадити вивчення французької та німецької мов.

Вільний від занять час вихованці проводили у дитячому притулку, де готували уроки, читали, співали у хорі. В їх розпорядженні були духові й струнні інструменти, “чарівний ліхтар” із картинками. Найкращі хористи входили до складу хору Трьох-Анастасіївської церкви, до парафії якої належало училище та притулок [7].

Предметом піклування родини Терещенків наприкінці XIX ст. стало відкриття у Глухові жіночої гімназії. Цей навчальний заклад виник на базі жіночого трикласного училища, згодом перетвореного на прогімназію.

7 жовтня 1893 р. в доповіді міського голови було висловлене бажання мати в Глухові повну восьмикласну гімназію. 17 січня 1894 р. міська дума отримала заяву, в якій Н.А. Терещенко підтвердив своє сприяння у цій справі, надавши 100 тис. руб., при чому 40 тис. руб. – на побудову приміщення, а 60 тис. руб. поклав у недоторканий фонд, щорічні відсотки з якого йшли на утримання гімназії. Видатки на будівництво перевищили означену суму, і Н.А. Терещенко надав додатково ще 18 тис. руб.

Попечителькою жіночої гімназії була дружина Ніколи Артемійовича – Пелагея Георгіївна, яка опікувалася цим навчальним закладом до кінця свого життя. Долею випускниць гімназії переймалася донька Ольга Ніколівна Терещенко,

яка хоча і жила у Києві, але не стояла осторонь батьківських справ у Глухові. Слід зазначити, що навчання однієї учениці обходилося меценатам у 70 руб. на рік. З відсотків на вкладений капітал щорічно отримували сума в 2664 руб. Крім того, Терещенки щорічно надавали 300 руб. на придбання навчальних посібників.

Навчально-виховний процес у гімназії здійснювали 27 педагогів. До їх складу входили голова Педагогічної ради, керівник училища, 2 учителя Закону Божого, 16 учителів наук і мов, 4 викладачі мистецтв, 3 класні наглядачки. В підготовчому та трьох нижчих класах усі предмети, крім Закону Божого, чистописання та малювання викладали гімназійні учителі. Для викладання дисциплін у старших класах запрошувалися кращі педагоги чоловічих середніх закладів міста. Наприклад, у жіночому училищі свого часу працював Олександр Матвійович Астряб – видатний український математик і педагог. Поступово до основних предметів було введено навчання рукоділлю, співам, малюванню, танцям. Предметом особливого піклування колективу стало виховання у гімназисток високих моральних якостей, для чого були укладені правила, які визначали їх релігійні та моральні обов'язки.

Станом на 1 січня 1897 р. в гімназії навчалось 217 учениць, 178 із яких належали до православного віросповідання. Найчисельнішими представниками суспільних станів були діти дворян і чиновників, а також “городских сословий” – відповідно 45,4 % і 42,6 % від їх загальної чисельності [8].

Своє захоплення глухівською жіночою гімназією висловив викладач російської словесності цього закладу П.А. Адамов: “женское образование в Глухове получает такую полноту и такие удобства в этом прекрасном здании, каким могут позавидовать города более значительные, что Глухов ... Получить основательное образование у себя на родине почти без всяких издержек могут глуховские девушки” [9].

Говорячи про внесок Н.А. Терещенка у розвиток вітчизняної освіти, слід згадати історію заснування учительського інституту, відкритого в Глухові 25 жовтня 1874 р. У доповідній записці уповноважених земства Глухівського повіту гласних Н.А. Терещенка і Ф.Д. Красовського до Міністра народної освіти від 3 жовтня 1873 р. було викладене клопотання про влаштування в Глухові учительського інституту, при чому для його потреб земство жертвувало у власність міністерства будинок із необхідною кількістю землі – у цій споруді раніше планувалося розмістити земську лікарню. Клопотання було задоволене у січні наступного року [10]. Н.А. Терещенко у свою чергу погодився фінансувати будівництво нової земської лікарні на іншій земельній ділянці. На його замовлення проект лікарні виконав у 1879 р. відомий київський архітектор В.М. Ніколаєв. Лікарня була спроектована за прогресивною на той час павільйонною системою і складалася з окремих дерев'яних корпусів на мурованих цоколях [11].

З часу початку активної меценатської діяльності Терещенків у Глухові минуло вже півтора століття, а здобутки безвідплатної благодійності продовжують служити людям. Засновані Терещенками заклади освіти використовуються в сучасних умовах практично за своїм прямим призначенням. У будинку колишнього повітового земства та міської думи навчаються студенти професійно-педагогічного коледжу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, який став наступником Глухівського учительського інституту. Приміщення Федорівського міського трикласного училища і дитячого притулку займає загальноосвітня міська

школа № 3. У двоповерховому будинку жіночої гімназії розташована загальноосвітня міська школа № 1. Історичні корпуси земської лікарні використовуються різними відділеннями сучасної Центральної районної лікарні. Загалом перші кроки меценатства, зроблені Терещенками у Глухові, були оцінені в 1,5 млн. руб.

У даному дослідженні висвітлено лише окремі факти значно ширшої за масштабами й географією благодійної діяльності Терещенків, в т.ч. у соціальній сфері, комплексне й узагальнене дослідження котрої вбачається пріоритетним у подальшому науковому пошуку.

Джерела та література

1. *Вечерський В.В.* Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України. – К., 2005. – 586 с.
2. *Ковалинський В.В.* Семья Терещенко. – К., 2003. – 388 с.
3. Там само. – С. 18.
4. *Жукова С.П.* До витоків меценатської діяльності Терещенків // Глухів і округа: Збірник наукових праць. Вип. 1 – Глухів, 2008. – С. 41-42.
5. Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 830, оп. 1, спр. 1391, арк. 2.
6. Там само, оп. 1, спр. 1389, арк. 1.
7. Там само, спр. 1390, арк. 4.
8. Освещение здания Глуховской женской гимназии 22 сентября 1896 года. – Глухов, 1897. – С. 72.
9. *Шишкіна Ю.А.* Глухівська жіноча гімназія // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Вип. 3. – К. ; Глухів, 2010. – С. 238.
10. *Ляшко. І.М., Бєлашов В.І.* Як це було // Освітнянські обрії. – 1999. – № 7(12) – С. 8.
11. *Вечерський В.В.* Вказана праця. – С. 324.

Жукова С.П. Благодійна діяльність родини Терещенків у Глухові

Стаття присвячена першим спробам меценатства родини Терещенків у Глухові. Головна увага приділяється особливостям організації навчально-виховному процесу у філантропічних освітніх закладах міста.

Ключові слова: Глухів, родина Терещенків, меценат, училище, гімназія, інститут, навчання, виховання.

Жукова С.П. Благотворительная деятельность семьи Терещенко в Глухове

Статья посвящена первым шагам меценатской деятельности семьи Терещенко в Глухове. Главное внимание уделяется особенностям организации учебно-воспитательного процесса в филантропических образовательных учреждениях города.

Ключевые слова: Глухов, семья Терещенко, меценат, училище, гимназия, институт, обучение, воспитание.

Zhukova S.P. The Tereschенокos' charitable activities in Hlukhiv

Article is devoted to first attempts of the Tereschенокos' philanthropy in Hlukhiv. The main attention is paid to the peculiarities of the educational process in town philanthropic educational institutions.

Key words: Hlukhiv, Tereschenko family, philanthropist, specialized school, gymnasium, institute, education, upbringing.

[надійшло до редакції: 30.12.2012 р.]